

УДК 378.11

Управління системою вищої освіти в контексті ХХІ ст.

Алла Харківська,

кандидат фізико-математичних наук,
Харківський гуманітарно-педагогічний інститут

Сучасний стан системи вищої освіти

Управління системою вищої освіти за останні роки суттєво реформувалося. Окреслилися нові тенденції її розвитку. Обраний Україною курс на євроінтеграцію потребує створення нових стандартів управління системою освіти. У дослідженні цієї проблеми можна йти кількома шляхами.

По-перше, просуватися в теорії — визначати основні поняття, виявляти принципи модернізації, формувати систему чинників, стимулюючих або гальмуючих розвиток вищої освіти

По-друге, просуватися у педагогічній практиці — виявляти прогресивні й ефективні технології та методики, намагатися систематизувати їх. Традиційна система оцінки знань студентів, що базується на підсумковому контролі у формі екзамену та/або заліку, не стимулює систематичну роботу студентів. За відсутності або недостатності поточного контролю протягом семестру або навчального року на екзамен та/або залік покладається надмірне навантаження. У той же час оцінка, що отримує студент на екзамені, певною мірою залежить від ряду випадкових факторів (вибір білета, психологічний і фізичний стан студента та екзаменатора тощо).

За такої системи немає достатньої диференціації в оцінці знань та вмінь студентів, а також практично відсутній

елемент змагання між студентами при оволодінні знаннями.

Такі міркування наштовхують, згідно досвіду багатьох закордонних і вітчизняних ВНЗ, звернутися до кредитно-модульної технології оцінювання навчання студентів.

По-третє, можна вирішувати дослідницьку задачу за допомогою емпіричного соціологічного матеріалу — звернутися до вчителів та інших педагогів й намагатися виявити коло проблем, пов'язаних з тенденціями розвитку різних освітніх установ, творчої активності педагогів, розібратися у труднощах школи, з перших рук одержати інформацію про ті нововведення, що вони здійснюють або мають намір використовувати надалі. Вивчення інноваційного процесу управління системою освіти, спроба зрозуміти суть інноваційної культури викладання та визначити чинники ефективності нововведень, цих найважливіших явищ і процесів соціального оновлення, поза сумнівом, вимагають теоретичного підходу і вивчення практики, а також аналізу спеціально зібраного масового емпіричного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ініційована урядовими рішеннями практика організації контролю якості освіти дала імпульс для розробки відповідних теоретичних концепцій, стала основним чинником стійкого зростання

інтересу вчених до даної проблеми. У наш час стосовно проблем управління вищою освітою в цілому та управління якістю освіти зокрема загальна кількість публікацій нараховується тисячами; більше десяти років тому їх було значно менше.

Зокрема, у нашій країні лише у 2008 р. проведено 17 міжнародних, 7 всеукраїнських наукових і науково-практичних конференцій та 4 семінари, присвячені питанням управління освітою [3; 4]. Вони пройшли у 15 містах, 25 класичних і педагогічних університетах [5].

Як свідчить аналіз наукової літератури, окремі питання управління вищою освітою, що тісно пов'язані з проблемою нашого дослідження, широко висвітлено у науковій літературі. Зокрема, вагомий внесок зробили С. Анисимов, Є. Ануфрієв, А. Арнольд, Е. Баллер, Л. Буєва, Є. Бистрицький, В. Грехнев, А. Гусейнов, В. Ларцев, В. Малахов, Е. Маркарян, А. Москаленко, Ю. Турчанінова, З. Файнбург, І. Фролов. Необхідність якісного наповнення змісту педагогічного процесу в сучасних закладах освіти обґрунтовано С. Гончаренком, Ю. Мальованим, В. Зінченком, Л. Єрапніжієвою, Є. Ямбургом. Окремі аспекти управління та контролю за якістю освіти у професійній підготовці майбутніх педагогів розкрито у працях Н. Асташової, І. Ісаєва, Г. Пономарьової, В. Серикова, В. Сластьоніна.

Постійно розробляють нові ідеї в галузі оцінювання та вимірювання навчальних досягнень учасників навчально-виховного процесу такі вітчизняні педагоги, як Л. Гриневич, О. Локшина, І. Прокопенко, С. Раков, О. Сидоренко. Проблема моніторингу якості управління системою освіти, її окремих складових, результатів навчальних досягнень учнів розглядається у працях зарубіжних авторів: Ф.-М. Жерар, А. Забульоніс, Г. Ковальова, Е. Красновський, Л. Краснокутська, К. Краснянська, А. Майоров, Є. Михайличев, Ю. Нейман та ін.

Проте аналіз наукової літератури свідчить, що проблема визначення диференційованого підходу до управління вищою

освітою в умовах євроінтеграції загалом досліджена недостатньо.

Мета статті — розглянути необхідність диференційованого підходу до управління системою вищої освіти в умовах євроінтеграції через аналіз історичного досвіду реформування вищої освіти.

Сенс реформ управління системою освіти у нашій країні повинен полягати не стільки в удосконаленні форм і методів передачі знань, змін в управлінні установою, нароццуванні нових освітніх послуг, скільки у переосмисленні самої місії освіти; у виробленні нових галузей знань і створенні нових навчальних дисциплін, нових освітніх технологій, що дають не лише знання, а й розуміння; у розширенні наочності та методологічності навчання; у розробці теоретичних основ і практичних шляхів формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

Об'єктивні обставини постіндустріального суспільства такі, що період морального старіння нової техніки і технологій складає не 30-40 років, як на початку ХХ століття, а 5-7 років, а в окремих випадках навіть 2-3 роки (у електроніці, хімії). Вивчення відомого, уже досягло того, що давно увійшло до підручників, хоча, поза сумнівом, має значення, проте цього «минулого», будь воно навіть класикою, недостатньо. Здавалося б, потрібний приріст сучасного знання, але і цей шлях розвитку змісту освіти за рахунок приросту все нових знань вже вичерпав свої можливості. Доводиться переглядати сталі уявлення про те, що зміст освіти покликаний, передусім, відображати основи наук. Вважається, що виховання і навчання кожного народу на основі знання лише своєї національної культури стає недостатнім, необхідне розуміння скарбів світової культури, іноземних мов, інформаційних засобів спілкування.

Результати освітньої політики, впровадження інновацій, як правило, позначаються тільки через 10-15 років. Прихильники сучасної реформи вищої освіти припускають, що введення дворівневої системи (бакалавр — магістр) скоротить

загальний період навчання. Аналіз реорганізації системи освіти за радянських часів показує, що введення наочної системи дезорганізувало навчальний процес і значно збільшило час перебування у ВНЗ.

У зв'язку з цим слід нагадати, що до революції 1917 року в російських ВНЗ була поширена наочна система навчання: студент послідовно здавав низку звітів-завдань й у результаті отримував диплом. При цьому терміни навчання розтягувалися до 7–8 років, оскільки студент зазвичай не міг самостійного спланувати свою роботу, щоб укластися у встановлені 5 років.

На наш погляд, актуальним є звернення до історичного досвіду реформувань вищої школи, накопиченого у радянський період. Так, у 20-ті роки була проведена реформа управління системою вищої освіти, основними напрямками якої були: *прискорення підготовки кадрів — скорочення терміну навчання у вищій школі до 3–3,5 років; прикладний характер навчання, наближення вищої школи до виробництва.* Переглядалися програми та методи викладання. Навчальні години перерозподілялися на користь практичних занять, а лекційні курси скорочувалися на 70–80 %. Радикальні експерименти в управлінні системою вищої школи, перехід до скорочених навчальних планів і принципова зміна форм навчання порушували навчальний процес. Система навчання втратила чіткий організаційний формат: фактично перестала бути курсовою й почала перетворюватися на предметну.

Після 1920 р. наочна система управління у радянських ВНЗ була в основному замінена курсовою, оскільки у вищу школу прийшла робітничо-селянська молодь, яка, як правило, не мала середньої освіти, а отже потребувала жорстко регламентованої організації навчального процесу. При цьому в тих університетах, де збереглася наочна система, показники відвідування й успішності почали неухильно знижуватися, особливо серед нового студентства [1].

Таким чином, за оцінкою радянського історика О.Е. Бейліна, лише 7–8 % випускників від загальної кількості студентів — звичайна норма у радянських університетах у 1920-ті рр., успадкована ще з дореволюційних часів, а Держплан мав намір до кінця 1-ї п'ятирічки добитися збільшення цієї цифри хоч би до 10–12 %. У 1922 році були розроблені норми академічного мінімуму, щоб в умовах стихійної предметної системи якимось упорядкувати навчальну звітність студентів. Ознакою, що визначала ступінь успішності занять студентів, було 100 % освоєння навчального навантаження. Вводилася особлива обчислювальна схема, що повинна була відображати значущість окремих предметів і виконаних робіт (наприклад, хімія — 10 балів, вправи — 5 балів тощо, всього за семестр — 100 балів). Студенти, що не склали академічний мінімум, підлягали безумовному виключенню. Отже, варто зазначити, що в 20-ті роки вже використовувалася 100-бальна система [2].

Результатом перманентних реформ стала низька успішність. При цьому терміни навчання не скоротилися, а збільшилися, і навіть більшою мірою, ніж до революції. Положення ВНЗ ускладнювалося відсутністю у керівництва країни довгострокової програми економічного розвитку, у зв'язку з чим упродовж кількох років не сходило з порядку денного питання про саме існування університетів у провінції. Державна влада, поглинена політичними питаннями, до кінця 1920-х рр. не мала перспективного бачення проблеми кількісної та якісної підготовки фахівців. У 1924 р. норми прийому у вищі навчальні заклади були урізані в порівнянні з попереднім роком майже у 3 рази (з 37 до 13 тис. ос.). В той час за кількістю освічених людей на 100 тис. населення Росія значно поступалася більшості країн Європи. У роки непу катастрофічно не вистачало фахівців середньої і вищої кваліфікації.

Відомі й інші експерименти, здійснені у радянський період. У кінці 50-х рр. було ухвалено рішення про те, що першокурс-

ники повинні були вдень працювати, а вечорами вчитися. На щастя, це проіснувало всього один навчальний рік.

Були допущені серйозні прорахунки й у стратегії освіти. У 60 — 80-ті рр. у нашій країні різко збільшилася підготовка робітників у профтехучилищах — в 2,5 рази, а зростання фахівців з вищою освітою лише — в 1,3 рази. Проте увесь світовий досвід свідчить: найбільший внесок у приріст продуктивності праці; темпів економічного розвитку вносять фахівці, що здобули вищу освіту. Американські вчені давно довели, що у США люди з освітою понад 14 років складають близько чверті населення і дають більше половини всього валового внутрішнього продукту, і, навпаки, люди з нижчою освітою, як правило, дають меншу частку ВВП, чим їх частка у складі населення.

За період з 1991р. Україна позбулася значної частини свого потенціалу в області вищої освіти. З ВНЗ пішло більше 300 тис. найбільш кваліфікованих учених-викладачів, частина з яких взагалі покинули країну. Майже у 20 разів скоротилися обсяги науково-дослідних робіт, що виконуються у ВНЗ. Ще кардинальніше звузилася сфера їх упровадження. Практично припинилося переоснащення ВНЗ новим навчально-лабораторним обладнанням [1].

Мета вищої освіти на сучасному етапі полягає у підготовці фахівців, які мають перейти від індустріального до інформаційно-технологічного простору на основі інноваційності навчання. У зв'язку з цим педагогічна діяльність набуває нових якостей, реалізуючи таким чином традиційну систему навчання.

Екстенсивний шлях управління системою вищої освіти має змінювати курс на інтенсифікацію навчання. Якщо раніше акцент робився на розширення знань та інформованість студентів, то сьогодні головним стає формування професійної компетентності. Замість традиційного завдання виховання «ерудита» на перший план висувається розвиток нестандартно

мислячої людини — творця. А це означає, що інноваційний процес не може не включати оновлення методів, створення і використання креативних освітніх технологій. Інноваційна налаштованість педагогів лише на зміну змісту і об'єму навчальних дисциплін не дає бажаного результату.

Щоб рухатися вперед нам необхідно розвивати сучасні ВНЗ. Для цього керівництво вищого навчального закладу повинно залучати до співробітництва кращих дослідників на міжнародному ринку праці, намагатися підбирати викладачів з досвідом роботи в інших, провідних науково-освітніх центрах; мати не менше 30 % професорсько-викладацького складу у віці до 35 років, залучати кращих випускників шкіл зі всієї країни і з-за кордону. Але, на жаль, зараз не всі українські університети відповідають уявленням про сучасний університет.

Така ж ситуація складається відносно сучасних уявлень про якість освіти. Наприклад, практично не використовуються сучасні методи навчання — основною формою занять залишаються лекції, аудиторне навантаження гігантське (суттєво перевищує норми провідних західних університетів), вибір курсів мінімальний. Зберігаються форми і методи навчання середини минулого століття. У результаті більшість випускників ВНЗ говорять, що у них недостатньо навичок практичної роботи; у провідних вищих навчальних закладах науково-інноваційну роботу ведуть лише окремі кафедри; у багатьох ВНЗ немає сучасних бібліотек — таких, де був би відкритий доступ до книг, система електронного пошуку, доступ до міжнародних видань і бібліотек он-лайн.

Виникають й інші питання управління системою освіти, пов'язані з тим, що статус бакалавра — фахівця — магістра прописаний досить формально і законодавчо не закріплений, не вирішуються проблеми збереження фундаментальності та системності української вищої освіти. І хоча міжнародна глобальна співпраця у сфері освіти визнається тенденцією сучасності,

використовувати зарубіжний досвід необхідно надзвичайно обережно.

Якщо брати за зразок моделі розвитку системи вищої освіти у розвинених країнах, то слід бути послідовними і об'єктивними: ось вже років 20 у багатьох з них здійснюється перехід до загальної вищої освіти. Держави витрачають величезні кошти на розвиток освітньої системи в Німеччині, Англії, США, Японії, маючи на увазі, що в наявному там суспільстві будь-яка грамотна людина потрібна країні, навіть якщо вона і не працює за спеціальністю.

Головним аргументом прибічників освітньої революції за західним зразком є посилення на світ, що глобалізується, в який наша країна прагне вступити. До початку ХХІ ст. науково-технічна революція привела до процесів глобалізації, що швидко розвивалися. До світу високих технологій і Інтернету увійшли поняття «глобальна економіка», «глобальна екологія», «глобальна освіта».

Значна частина вітчизняних учених упевнена, що глобальною і єдиною для всього світу вища освіта не стане ні у ХХІ, ні у ХХІІ ст. внаслідок цивілізаційних розбіжностей: у одних країнах освіта суто прагматична, в інших — відверто релігійно-містична, відірвана від життя, в третіх — недосяжна для більшості населення, отже, практично не існує. Навіть у рамках такого великого багатонаціонального, полікультурного простору, яким є Україна, вища освіта повинна включати поряд із загальними, єдиними для всіх уявленнями про навколишній світ, закони розвитку природи і суспільства, знання про свій власний народ, його минуле і сьогодення, специфіку його культури, а головне, — про власне місце і роль у вирішенні загальнонаціональних задач з урахуванням сучасних тенденцій світового розвитку. Процеси глобалізації, звичайно, торкнуться й освіти. Але вони не повинні привести до уніфікації і збіднення національних освітніх систем. Більш того, недооблік регіональної і національної специфіки призведе зовсім не до прогресу, а до негативних наслідків.

Так, у відділенні педагогіки і психології вищої школи АПН України досліджуються механізми інтеграції системи вищої освіти України в єдиний європейський освітній простір (чл.-кор. М.Ф. Степко), проблеми запровадження нових педагогічних технологій у ВНЗ (чл.-кор. А.А. Мазаракі), організації самостійної роботи студентів із застосування сучасних інформаційних технологій (чл.-кор. Д.М. Черваньов), розробляються принципи інноваційного розвитку вищої освіти в контексті технологічного передбачення для України (акад. М.З. Згуровський) та технології дистанційного вивчення технічних дисциплін (акад. Б.І. Мокін), критерії оцінювання якості діяльності технічних ВНЗ (чл.-кор. Ю.К. Рудавський) та зарахування на навчання у зазначену категорію ВНЗ (чл.-кор. Ю.І. Горобець) [6].

На думку російського вченого Данилова А.А., майбутнє за багатоярусною вищою освітою, що включатиме інваріантну, загальну для всіх частину знань (головним чином, в природничо-науковій і технічній сферах, з опорою на загальні для всього світу наукові досягнення), а також гнучку і поліфонічну гуманітарну складову (з опорою на національні і регіональні традиції). Така модель дозволить зберегти при тому загальному, що всіх нас об'єднує, власну специфіку, національне і культурне різноманіття, що повною мірою відображає характер сучасного і завтрашнього співтовариства.

Аналіз літератури дозволяє сформулювати висновок про те, що однозначної оцінки як сучасного стану вищої освіти, так і її майбутнього немає. Багато дослідників згодні тільки з тим твердженням, що сучасні проблеми вищої школи, загострені і яскраво виражені у нашій країні через труднощі переходу її до іншого суспільного устрою, проте за своєю суттю не є унікальними національними проблемами і повинні розглядатися у загальносвітовому контексті трансформації інституційних основ освіти в умовах інформаційного суспільства

і глобалізації політики і економіки. Вони полягають у значно збільшеному запиті на освітні послуги, його зсуві у бік гуманітарних наук, появи нових, міждисциплінарних освітніх завдань.

Таким чином, у стрімко мінливому сучасному світі вища школа, що перебуває в процесі інтенсивних змін, є одночасно і суб'єктом, і об'єктом змін, що виникають. Збереження, а за можливістю й зміцнення суб'єктності вищої освіти, виступає як базовий концептуальний принцип не тільки реформ національних систем освіти, але й широкомасштабних інтеграційних процесів, що розгортаються в регіоні Європи, про що свідчать документи, характеризуючі цілі та задачі європейських реформ освіти на сучасному етапі; у результаті їх здійснення має зрости суб'єктна (тобто дієво-самостійна, активна) роль управління вищої освіти в цілому, роль кожного вищого навчального закладу, викладачів і студентів як активних та відповідальних учасників процесу змін. Разом із тим, зміни необхідні й у державній політиці, й у інституційних відносинах: адекватне фінансування, розширення автономії ВНЗ, демократизація вищої освіти в цілому.

Як стратегічні орієнтири розвитку управління системою вищої освіти необхідно використовувати прогнозовані фахівцями параметри розвитку освіти у постіндустріальному суспільстві — не менше 60 відсотків дипломованих фахівців і науковців у складі зайнятого населення. У протилежному випадку позиції, що вже є у країні, будуть втрачені назавжди.

Наша система вищої освіти відрізняється здоровим консерватизмом набагато більшою мірою, ніж економіка чи політика. В Україні корінним чином змінилися

економічний устрій і політична система, проте навчальні заклади прагнуть залишити все краще, що було накопичене вітчизняною системою управління освітою та диференційовано застосовувати інноваційні технології управління європейської та світової вищої школи.

Отже, перебудова управління системою вищої освіти України до європейських стандартів має бути спрямована лише на її розвиток і набуття нових якісних ознак, а не на втрату кращих традицій, зниження національних стандартів її якості.

Література

1. *Ильинский И.М.* Образовательная революция. — М. : Изд-во Моск. гуманит.-социал. академии, 2002. — С. 173–175.
2. *Кумбс Ф.* Кризис образования в современном мире: системный анализ. — М., 1970. — С. 227.
3. *Лист* МОН України від 23.01.08 №1/9-33 «Про організацію і проведення науково-практичних конференцій та семінарів молодих учених і студентів у 2008 році».
4. *Лист* МОН України від 25.01.08 №1/9-38 «Про організацію і проведення конференцій та семінарів з проблем вищої освіти і науки у 2008 році».
5. *План* проведення науково-методичних конференцій та науково-практичних семінарів з проблем вищої освіти і науки в системі МОН України на 2008 рік / С.П.Юдіна, Т.М.Дорошенко. — К.: Знання, 2008. — 104 с.
6. *Проблеми* сучасної педагогічної освіти // Сер. Педагогіка і психологія. — Зб. статей. — Ялта : РВВ КГУ, 2008. — Вип.18. — Ч.1. — С. 56.

12.02.2011